

УДК 811.161.2'23'27

**ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ
ТА МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В ОНТОГЕНЕЗІ
(за результатами проведення вільного асоціативного експерименту
з дітьми молодшого та середнього дошкільного віку)**

**Наталія Галунова
(Харків, Україна)**

Стаття присвячена проблемі дослідження особливостей дитячого мовлення, формування мовної свідомості та мовленнєвої компетенції. В роботі запропоновано аналізі звуконаслідувальних слів та звукових сполук, отриманих в результаті проведення вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгвами молодшого та середнього дошкільного віку.

Ключові слова: дитяче мовлення, звуконаслідувальні слів, вільний асоціативний експеримент, мовна свідомість, мовленнєва компетенція.

Статья посвящена проблеме исследования особенностей детской речи, формирования языкового сознания и языковой компетенции. В работе предложен анализ звукоподражательных слов и звукоочетаний, полученных в результате проведения свободного ассоциативного эксперимента с украиноговорящими детьми и детьми-билингвами младшего и среднего дошкольного возраста.

Ключевые слова: детская речь, звукоподражательные слов, свободный ассоциативный эксперимент, языковое сознание, языковая компетенция.

The paper is devoted to the problem of children's speech researches, forming of language consciousness and language competence. It presents the analysis of onomatopoeical words, which were received during free associative experiments with Ukrainian speaking children and bilingual of junior and middle preschool age.

Key words: children's speech, onomatopoeical words, free associative experiment, language consciousness, language competence.

Постановка проблеми. Дитяче мовлення є об'єктом пильної уваги лінгвістики, зокрема лінгвістики дитячого мовлення, що отримала свій розвиток протягом останньої чверті ХХ сторіччя [12, с. 3].

Питання мовного онтогенезу досліджувалось на матеріалі таких слов'янських мов, як російська [2; 3; 10; 11; 7; 12; 13] білоруська [6], словацька [15]. В українському мовознавстві означена тема не стала об'єктом спеціальних

монографічних досліджень, які зазвичай є вузькоспрямованими: вивчається лише шкільний вік [1]. Зазначені дослідження є не достатніми для вивчення процесів виникнення та формування мовної здатності, мовленнєвої компетенції, особливостей формування мовленнєвої поведінки з раннього дитинства, впливу різних соціопсихолінгвістичних чинників на оволодіння мовою дитиною.

Одним із аспектів вивчення мови дитини є виявлення механізмів формування мовної свідомості, її змістового наповнення та вивчення особливостей становлення мовленнєвої компетенції дитини.

Як відомо, перші слова дитини є водночас і першими висловами, що визначаються С.Н. Цейтлін як голофрази, які позначають глобальні ніяк не структуровані ситуації [13, с. 55]. Саме ця глобальність і не дає можливості віднести такі слова до певних груп. Майже половину слів початкового дитячого лепету складають аморфні звуконаслідувальні слова (ономатопія) [13, с. 55]. Перші номінації дитини передають усі граматичні форми слова [8, с. 117]. Однак, схильність до імітації звукової форми слова залишається і пізніше [5].

Для досліджень мовної свідомості та мовленнєвої компетенції застосовують вільний асоціативний експеримент – експеримент, у якому учаснику пропонують відповісти словом R, першим, що спадає на думку після того, як було запропоноване слово S, при цьому особливості слова R не обмежені нічим ні формально, ні семантично. Вільний асоціативний експеримент забезпечує надійну лінгвістичну й психологічну інформацію про особливості мовної поведінки, мовної картини світу, мовної свідомості, внутрішнього лексикону тощо. Матеріали масового вільного асоціативного експерименту порівняно легко піддаються кількісній обробці, можливий вплив індивідуальних асоціацій, долається збільшенням кількості респондентів. Як зазначає О.І. Горошко, найчастіше дослідники звертаються до вільного асоціативного експерименту, через те, що отримані таким шляхом дані є валідними [7].

Актуальність дослідження та аналіз останніх досліджень і публікацій. Вільні асоціативні експеримент з дітьми проводилися на матеріалі таких слов'янських мов, як російська [2; 3; 7], білоруська [6], словацька [15]. Українські лінгвісти, на жаль, нечасто звертались до вивчення зміни мовних асоціацій в онтогенезі, зокрема на ранніх його етапах, ставлячи експерименти з респондентами, починаючи зі шкільного віку [1]. При цьому, не проводилися вільні асоціативні експерименти з дітьми дошкільного віку на матеріалі української мови. Аналіз результатів вільних асоціативних експериментів з респондентами різних вікових груп, починаючи з раннього онтогенезу та закінчуючи асоціаціями дорослих респондентів, дає можливість простежити динаміку становлення мовної компетенції носіїв певної мови. Можливість порівняння динаміки цих змін виникає лише за умов наявності даних вільних асоціативних експериментів з носіями усіх вікових груп. Крім того, вільні асоціативні експерименти дозволяють вивчити мовлення дитини – особливий етап онтогенетичного розвитку мови.

Мега статті полягає у з'ясуванні особливостей формування мовної свідомості дитини та її мовленнєвої компетенції на матеріалі вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгами молодшого та середнього дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Проведення вільного асоціативного експерименту з дітьми вимагає особливого підходу до респондентів. Нами було

проведено вільний асоціативний експеримент з дітьми молодшого та середнього дошкільного віку. Експеримент проводився серед дітей білінгвів (носіїв україно-російського білінгвізму міста Харкова) та монолінгвів (носіїв української мови міста Львова).

При плануванні нашого експерименту до уваги бралися такі диференціалі-маркери:

- 1) принципи відбору респондентів;
- 2) принципи формування стимульного матеріалу;
- 3) методика проведення;
- 4) принципи аналізу на кількісному та якісному рівнях.

У межах нашого вільного асоціативного експерименту як контрольні були визначені такі параметри дослідження: вік, гендер та регіон (територіальні умови формування мовленнєвих навичок дитини). Загальна кількість респондентів складає 832, при цьому було опитано по 104 респонденти з 8-ми груп згідно з контрольними параметрами: дівчатка і хлопчики двох вікових груп (3–4 та 4–5 років) з Харкова та Львова. Усього опитано 416 хлопчиків і 416 дівчаток. Таким чином, при виборці були дотримані характерні для генеральної сукупності співвідношення респондентів з певним набором параметрів, що були визнані значущими для дослідження. Саме тому ця вибірка є *квотною пропорційною*, а відповідні параметри (вік, гендер, регіон) – зв'язаними [4, с. 269].

Однією з основних характеристик дитячого мовлення є невідповідність нормам вимови. Враховуючи те, що ціллю нашого експерименту було дослідити лексико-семантичну складову дитячого мовлення, для фіксації отриманих асоціативних реакцій нами була обрана фонематична транскрипція, за допомогою якої записувались усі реакції, що ми отримували під час експерименту.

Такий вид транскрипції дозволив уникнути штучного збільшення асоціативних полів, адже, у разі використання фонетичної транскрипції через необхідність показувати усі відтінки вимови кількість різних реакцій, що є семантично ідентичними значно зростає, через що, загальна картина стає менш чіткою.

Отже, мова дитини на кожному етапі її формування та розвитку не являє собою частину дорослої мови. В процесі опанування мови дитина формує декілька своїх мовних систем, що відрізняються від дорослої [14, с. 42–43]. При цьому дитячі мовні системи поступово вирівнюються під дорослу, що сигналізує про засвоєння дитиною мовної норми.

У результаті проведення експерименту було отримано матеріал різний з точки зору свого змістового наповнення. Предметом подальшого аналізу є звуконаслідувальні слова та звукові сполуки. Такі слова відображають характерні реакції на стимули, запропоновані респондентам наступних груп:

1. Хлопчики 3-4 років з Харкова: реакція [бах] на стимул “грав”, [бо'борайа] на “добра”, [кап] на “вода”, [авий] на “цікавий”, [ка] та [ке'рка] на “цукерка”, [с'а] на “бабуся”, [йах] на “я”, [кид'] на “узяти”, [стр'ів] на “зустріти”, [ва] на “справа”, [ло] на “село”, [ла] на “обіцяла”, [чати] на “почати”, [т'а] на “вона”, [ла] на “знала”.

2. Хлопчики 3-4 років зі Львова: [пошуканий] на стимул “вишуканий”, [ва'ва] на “справа”, [би'ба] на “зустрів”, [у:] на “кричати”, [бумбум] на “м'яч”, [дзи'н'] на “дзвонти”, [ав] на “цікавий”, [м'ау] на “кішка”.

3. Дівчатка 3-4 років з Харкова: [ро'вка] на “я”, [ли'шка] на “село”, [тий] на “чистий”, [вон] на “він”, [дум] на “думав”, [хав] на “їхав”, [ла] на “[зна'ла]”, [топтоп] на “йти”, [к'іск'іс] на “кішка”, [дзи'н'] на “дзвіночок”.

4. Дівчатка 3-4 років зі Львова: [дзи'н' дзи'н'] та [дзи'н'] на стимул “дзвонити”, [пу'зл'іка] на “зима”, [ре'за] на “береза”, [ц'о'мочки] на “я”.

Частину отриманих нами відповідних реакцій можна віднести до фонетичних асоціацій. До фонетичних реакцій належать усі слова, що мають у своєму складі не менш двох звуко-букв слова-стимула [5]. Ми класифікували реакції, що є звуконаслідувальними словами та звуковими сполуками таким чином:

1. Повтори:

а) повтор початкової сполуки стимулу: [йах] на “я”, [дум] на “думав”;

б) повтор кінцевої сполуки стимулу: [авий] на “цікавий”, [ка] на “цукерка”, [с'а] на “бабуся”, [ва] на “справа”, [ло] на “село”, [ла] на “обіцяла”, [ла] на “знала”, [тий] на “чистий” [ла] на “[зна'ла]”;

в) повтор слова-стимула без його початкової частини: [ке'рка] на “цукерка”, [чати] на “почати”, [хав] на “їхав”, [ре'за] на “береза”;

г) повтор окремих звуків стимулу: [бо'борайа] на “добра” [пошуканий] на стимул “вишуканий” [ва ва] на “справа” [вон] на “він”.

Отже, при реагуванні на стимул дитина, відшукуючи слово у своєму внутрішньому лексиконі, доволі часто робить це з урахування форми, а не значення слова, спираючись на цілісний фонетичний образ стимулу. Вплив звукової форми слова на реакцію респондентів підтверджує також і велика кількість повторів стимулів. Реакція-повтор є доволі частотною в асоціативних полях респондентів усіх груп, а однокореневі реакції присутні практично в кожному асоціативному полі.

2. Реакції, в основі яких лежить семантичний зв'язок зі стимулом:

[кап] на “вода”, [кид'] на “узяти”, [у:] на “кричати”, [бумбум] на “м'яч”, [дзи'н'] на “дзвонити”, [м'ау] на “кішка”, [топтоп] на “йти”, [к'іск'іс] на “кішка”, [дзи'н'] на “дзвіночок” [дзи'н' дзи'н'] та [дзи'н'] на стимул “дзвонити”.

Ці реакції демонструють формування мовної картини світу дитини. Їх можна розглядати як свідчення початкового етапу формування мовної свідомості дитини. Чітко простежується семантичний зв'язок із стимулом. В більшості випадках здійснюється пояснення стимулу через звукосполучення, що є складовою “мови нянь”.

У цій групі наявні як парадигматичні ([кид'] на “узяти”, [топтоп] на “йти”), так і синтагматичні ([бумбум] на “м'яч” [к'іск'іс] на “кішка” [дзи'н' дзи'н'] та [дзи'н'] на стимул “дзвонити”) зв'язки між стимулом та реакцією. Більша кількість синтагматичних зв'язків в порівнянні зі синтагматичними свідчить про те, що триває процес засвоєння системних зв'язки між словами.

3. Індивідуальні реакції, що неможливо пояснити без додаткових знань про дитину та її особистість:

[ро'вка] на “я”, [ли'шка] на “село” [пу'зл'іка] на “зима”.

Індивідуальні реакції зустрічаються майже в усіх вільних асоціативних експериментах. Специфічною рисою нашого експерименту є вік респондентів, тому визначити причину появи таких реакцій неможливо. Зазначені реакції можуть бути словосполученнями, що асоціюються у дитини зі словом-стимулом та мають для дитини своє особливе значення (слід враховувати рівень засвоєння

мови). Однак незначна кількість таких реакцій не впливає на результати експерименту.

Висновки. Таким чином, було доведено ефективність застосування вільного асоціативного експерименту для вивчення дитячого мовлення, формування мовної свідомості та мовленнєвої компетенції, зроблено аналіз звуконаслідувальних слів та звукових сполук, отриманих в результаті проведення вільного асоціативного експерименту з україномовними дітьми та дітьми-білінгвами молодшого та середнього дошкільного віку.

Перспективи подальшого розвитку. Виходячи з аналізу наявних у цій сфері досліджень, доходимо висновку про очевидну необхідність спеціального системного вивчення мовлення україномовних дітей, динаміки змін їх лексикону та особливостей становлення мовної компетенції на різних етапах індивідуального розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко А.А. Параметри внутрішнього лексикону дитини шкільного віку: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спеціальність 10.02.01 “Українська мова” / А.А.Акуленко – Київ, 2007. – 18.
2. Береснева Н.И. Модель внутреннего лексикона в позднем онтогенезе (Ассоциативный эксперимент): дис. ... канд. филол. наук. специальность 09.00.01/ Наталья Ириковна Береснева. – Пермь, 1997. – 190 с.
3. Береснева Н.И. Периферийные реакции в детских ассоциативных полях / Н.И. Береснева // Проблемы социо-и психолингвистики – Пермь: Перм. ун-т, 2002 – №. 1. – С. 53–55.
4. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Елена Игоревна Горошко. – Харьков; М. : Изд. группа “РА – Каравелла”, 2001. – 320 с.
5. Нефедова В.А. Зона фонетического реагирования в ассоциативном словаре школьника: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра. филол. наук : специальность 10.02.19 – теория языка / В.А. Нефедова – Саратов, 2003 – 25 с.
6. Николаенко Г.И. Онтогенез системных связей в лексиконе (Психолингвистическое исследование вербальных ассоциаций): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: специальность 10.02.19 – теория языка / Г.И. Николаенко – АН БССР, Ин-т языкознания им. Я.Коласа. Минск, 1979. – С. 20.
7. Рогожникова Т.М. Развитие значения полесимии слова у ребенка / Т.М.Рогожникова // Психолингвистические исследования: лексика. Фонетика. – Калинин: КГУ, 1985. – С. 29–37.
8. Седов К.Ф. Онтопсихолингвистика. Становление коммуникативной компетенции человека / Константин Федорович Седов. – М.: Лабиринт, 2008. – 320 с.
9. Славянский ассоциативный словарь / [ред. Н.В. Уфимцевой, Г.А. Черкасовой и др.]. – М., 2004 – 792 с.
10. Соколова Т.В. Ассоциативный тезаурус ребенка 3–6 лет: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра. филол. наук: специальность 10.02.19 “теория языка” / Т.В. Соколова – М., 1999. – 65 с.
11. Соколова Т.В. Ассоциативный тезаурус ребенка: структура ассоциативного распределения / Т.В. Соколова // Языковое сознание и образ мира. – М., 2000. – С. 79–97.
12. Цейтлин С.Н. Онтолингвистика и кафедра детской речи / С.Н.Цейтлин // Онтолингвистика: Некоторые итоги и перспективы: Материалы научной конференции. – СПб., 2006. – 174 с.
13. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи / Стелла Наумовна Цейтлин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

14. Шахнорович А.М. Общая психолингвистика: Учебное пособие / Александр Маркович Шахнорович. – М.: Изд-во РОУ, 1995. – 96 с.
15. Marsalova L., Slovno-asociacne normy / L. Marsalova I : Bratislava, 1972.

УДК 159.9(075.8)

ОТ ПСИХОЛИНГВИСТИКИ 2.0 К ПСИХОЛИНГВИСТИКЕ 3.0: QUO VADIS?

Елена Горошко
(Харьков, Украина)

У статті розглядається поява соціально-комунікативного простору, породженого бурхливим розвитком інтернет-технологій на початку XXI століття, а також описуються зміни, яких зазнає комунікативний процес і мова при функціонуванні в даному просторі. Обговорюються можливості аналізу цих змін з позиції психолінгвістичного знання. Особлива увага надається ролі технологічного чинника (технологій веб 2.0 і веб 3.0) в змінах, що відбуваються зі словом і текстом в Інтернеті як об'єктах психолінгвістичного аналізу.

Ключові слова: інтернет-комунікація, веб 2.0, веб.3.0, методологічний інструментарій, міждисциплінарність, трансдисциплінарність.

В статье рассматривается появление социально-коммуникативного пространства, порожденного бурным развитием интернет-технологий в 21 столетии, а также описываются изменения, которые претерпевает коммуникативный процесс и язык при функционировании в данном пространстве. Обсуждаются возможности анализа этих изменений с позиции психолингвистического знания. Особое внимание уделяется роль технологического фактора (технологий веб 2.0 и веб 3.0) в изменениях, происходящих со словом и текстом в Интернете как объектах психолингвистического анализа.

Ключевые слова: интернет-коммуникация, веб 2.0, веб.3.0, методологический инструментарий, междисциплинарность, трансдисциплинарность.

The paper addresses psycholinguistic issues of emerging informational-communicative society of the 21st century generated by ICT. The impact of the Internet on forming and developing informational-communicative society is comprehensively considered including its linguistic component, since modern linguistic view requires interdisciplinary (multimodal) approach to social Internet-communication space research. The paper also enlightens changes in language, text and word initiated by the Internet (web2.0 and web 3.0) from psycholinguistic disciplinary perspectives.

Key words: Computer-mediated communication, web 2.0, web 3.0, research methodology, transdisciplinarity, interdisciplinarity.